

FILLÉRTÁR

mindennemű közhasznú ismértek terjesztésére.

31.)

Kijön minden szombaton

(September 27-kén 1834.)

Selme cz - Bány a.

Mindenütt mesés eredetű a' bányák' története, sőt újabb statistikájuk is gyakran bizonytalan és ingatag. Annyi azonban történefileg igaz, hogy mielőtt Sziberiát feltalálták az oroszok, 's Pérut és Mexikót megszállották a' spanyolok, a' gazdag bányaalás, melly Spanyolországot hajdan oly híressé 's hatalmassá tette, hazánkban virágzott, 's a' nemes érecek' sokaságával és jóságával Magyar- 's Erdélyország' valóban most is minden európai tartományokat felülmul. A' szászok, kiket a' XII században behívtak volt királyaink, keresék fel az első arany és ezüst ereket, noha a' monda azt tartja, ezen találmányra az adott okot, hogy az ellövődött madarak' és nyulak' gyomrában főveny helyett arany szemek találtak. Az izraeliták és zsidók az akkori idő' oly gyakori pénzváltztatásában nem sokára magokhoz vonák a' nyereséget, mellyen a' régi törvényeinkben számtalanszor emlegetett lucrum Camerae alapult. *Róbert Károly*, Szomolnok bányaváros' alapítója, jobb rendbe hozá a' bányászat' és pénzverés' ügyét törvénykönyvbe iktatott intézménye által. A' magyar bányavárosok' virágzása a' XIV és XV században, a' királyi udvar' 's egész ország' jóléte, 's az ezen korbéli királyaink' nagymű vállalatai azt gyanítatják, hogy hazánk' felső városainak kereskedése mellett, melly a' régi oklevelekből 's akkor épített házakból nyilván kiséül, a' bányászat is nagy divatban vala. De a' XV század' végével 's a' XVI-nak kezdetével, úgy látszik, minden áldás elvonatott hazánktól; a' bányászat is elaljasodott, legalább az akkori főhaszonbélők és szemlélődők, a' őesei *Thurzók* és augsburgi *Fuggerek* csak magok gazdagodtak meg a' magyar bányászatból, kivált a' rézből, mellyet 1546-ig haszonbérbe vettek 's a' szepesi és besztercebányai

rézzel kizárólag kereskedtek; míg maga *Ulászló* király szegényebb vala, hogy sem palotájának ablakit kijobbíthatta volna, királyi asztala pedig hitelbe vett hússal és borral láttatott el, *Lajos* fíjának meg alig lévén egy pár jó eszímája. *I Ferdinand* okosabb statusgazdaságot hozott az országba, 's ő alatta a' körmöczi és selme czi arany és ezüst bányá megcsökkenté a' *Fuggerek*' és *Thurzók*' réz monopoliumát; *II Maximilián* kiadá az ismeretes bányarendeléseit; *I Leopold* a' törökök' elűzésével biztosságba helyezteté a' bányászatot; *III Károly* a' *Bánát*' visszanyerésével szaporítá; *M. Therézia* tökélyre vivé a' selme czi bányáakademia' felállításával, 's a' bányászattal összefüggésben lévő tudományok' és mesterségek' előmozdításával; *II József* alatt bejött az amalgamatio-rendszer; mostani felséges *Urunk*' dicső kormánya alatt végre a' selme czi akademia megbővitetett, minden akademiában tanító rendeltetett a' bányászati törvényekre, 's a' bányászat minden lehető módon gyámolítatott.

Jelenleg sokkal kevesebb ugyan bányáink' áldása, mint azon nagy tömeg, melly az amerikai gyarmatok' fellelése előtt évenként a' *Cordillerák*' fokhegyeiből Spanyolországba, 's onnan a' köz pénzkerengésbe hozaték, de mind a' mellett nagyobb akármely európai bányá' áldásánál. *Mária Therézia* 1740 — 1773-ig az alsó magyarországi 's erdélyi arany és ezüst bányákból 150 millio forintot veretett kész pénzben; de ő nagy és pénznyelő háborukat folytatott, mellyek alatt, mint rendesen szokás, csak a' leggazdagabb arany és ezüst erek fürkésztettek, a' kevésbé hasznos mellékerekkel nem is gondolván a' munka' hevében, hanem a' következő békidőre hagyván. *József* alatt alsó Magyarország 1200 — 1300 márka aranyat adott; felső Magyarország 300 — 400-at; összesen valami 8 1/2 mázsát. Ezüst a' két test-

vér hazában ásatott mintegy 80,000 márka; alsó Magyarországnban t. i. 58, — 59,000, felső Magyarországnban 12, — 15000; Erdélyben 5000 márka; ehez járult az ezüstös réz, mintegy 12,000 márka, úgy hogy az öszves bányajövedelmet ezüstben évenként 460 mázsára, vagy 92,000 márkára tehetni. (Egy márka 23 ezüst forint) Melly ezüst tömeg, Erdély' része 25 mázsában levonatván, az aranytömeghez hozzá adatik (egy arany márka 366 ezüst forint) öszveleg teszen évenként vert pénzben harmad fél millio forintot.

Most ismét sülyedésben van a' bányászat, sőt kevés üreg ásatik veszteség nélkül, melly a' természeti okokon kívül a' sok erómiv' költségteitől is származik; mind a' mellett Selmecezen 18 bánya számláltatik, többet foglalatoskodtatván 8000 embernél, 's évenként két millio ezüst forintnál több jövedelmet ad aranyban, ezüstben, rézben, vasban, kénköben és egerköben.

A' mongolok' beütésekor a' selmecezi bányák is elrontattak IV Béla alatt; de a' törökök nagy becsben tarták 's igyekezetöknek mindenkor főpontjául tevék. A' malecontentusok Tököly és Rákóczy alatt szinte mindig elfoglalására törekedtek. A' selmecezi bányák' jövedelme leggazdagabb volt 1690, midőn 1872 arany márkát adtak, azaz 182,428 aranyat. A' bánya akademié' egyik tudós professora *Delius*, 1740—1773-ig 70 milliora számlálá ezen bányák' arany és ezüst jövedelmét.

Selmece - Bánya fekszik Hont vármegyében, a' tenger' felületénél 2172 lábbal magasabban, mély és erdős sziklavölgyben. — Némelyek azt mondják, a' szász érczhegyekben a' Pleisse mellett fekvő Shimnicz és Krinnicz nevü helységekől vette nevét mind ez mind Körmöcz, honnan a' lakosok ide költözvén, a' nevet is elhozták magokkal. Selmece' házai és szőlőkertei a' környező hegyekre nyulván fel, festői látmányt mutatnak. Általában a' fris és erdős vidék, tót lakosival, szembetünő kontrasztot képez az egy két napi járásra alább fekvő magyar vidékekkel. A' XVI-dik század' vége felé egyveledtek ide a' német lakosok közé a' tótok, 's rendkívüli szaporodásukkal az egész vidéket annyira eltötösítették, hogy a' németiség csak a' Béccsel összefüggés, hivatalok és tisztesebbek által tartatott fenn. A' város többnyire

egy egy órányira fekvő 's hegygel, völgyel föle külön választott külvárosaival 1486 házat, 17,000 lakost számlál, többnyire bányászattal foglalatoskodót. Bánya akademiáját 1760 állította M. Therézia, egy directorral, 5 professzorral, és most 3 oskolában 75 tanulója vagy ugynevezett practikánsa van; 1816. 146 számláltatott, kik között sok külföldiek.

C z é k l a c z u k o r.

Napoleon, ki Angolország' lealázata előtt sem nyugodalmat sem előmenetelt nem látott Franciaországban, egyedül ezen hatalmas vágytársnak gyengítésén, elnyomásán gondolkodott. Már készen vala egy terve, miképen induljon Britannia ellen, midőn Némétországban a' háboru kiütött; ide kellett tehát fegyverét fordítania 's ama' czéllal felhagynia. Ekkor semmi más módját nem látta Angolország' gyengítésének, mint kereskedését elzárni. Azért mind Franciaországban, mind az általa meghódított státusokban eltöltá az angol gyármivek' bevitelét, 's így állott elő a' szárazföldi zár, vagy tiltórendszer (Prohibitivsystem).

Az angolok urai lévén a' tengeri kereskedésnek, elfoglalák a' franczia gyarmatokat, 's a' kikötöket lövődözék. Ezen visszázkodás nem sokára szerfelett megdrágítá a' czukrot, pamutot, kávét 's a' t. Az ország zugolódás nélkül szenvedett, mert a' dicsőség minden fogyatkozást segített eltűrni. Különösen érezhető volt a' czukorhiány, holott ezen cikkely már közönséges szükséggé vált, most pedig nagy drágasága miatt csak a' gazdagok részesülhettek benne.

Egyszerre az a' hir terjedt el, hogy Franciaországban lehet czukrot készíteni. Mindenki mozgásba jött, mintha egy új világot kellett volna felfedezni. De ezen enthusiazmus keves korig tartott, és nem sokára a' hihetetlenységnek és bosszankodásnak engedett helyet, köztudomásra jöven, hogy a' czékálól, mellyet eddig marha táplálatra használtak, 's így sem igen természetek Franciaországban, várják ezt a' nagy csudát. Angol- és Némétországban hihetőleg megvizsgálták volna előlegesen a' dol

got; de Franciaországban mindjárt nevétek, 's így kevésben mult, hogy a' számtalan gúnyírás el nem temeté a' keresetnek e' nagy fontosságú czikkelyét. De minden gúny' és csufolódás' dacára is találkozott néhány állhatatos ember, kiket semmi nehézség nem rettentetett vissza, 's így történt, hogy néhány évvel később egyedül czéklaczkrot fogyasztottak a' hihetetlenek, mellyet még akkor is nádi czukornak tartottak, azt híván, hogy czéklából lehetetlen czukrot készíteni.

Jelenleg a' czékla főképen természetik az éjszaki részeken, hol egész térek ültetnek be vele, 's a' czukorkészítés oly nagy előmenetelt tett, hogy már száz ilyenü gyár virágzik, 's ennek következtében a' francziák a' nádezukrot egészen nélkülözhetik. Most a' legszegényebb kunyhólakos is czukrot fogyaszt, hála a' czéklának, holott előbb alig tudá, mire való.

Készítése' módja egyszerű ugyan, de nagy pontosságot és vigyázatot kíván; mert ezek nélkül a' szükséges kristalizatio véghez nem mehet. Azon kívül alkalmas föld is kívántatik hozzá; mert némely helyeken a' legszebb czékla terem, de annyi sót foglal magában, hogy noha a' marhának felette hasznos, a' czukorfőzésre mit sem ér.

A' velebánásnak ezek a' fő ágai. Miután a' czékla jó, de nem új trágyás földbe ültetett és maga rendén műveltetett, ősszel felszedetik, száraz helyre rakatik, és használása előtt erőmivek által morzsoltatván, zsákba rakatik és kisajtoltatik. Az eképen nyert nedv nagy vigyázattal, bizonyos hévmérei fokig üstben főzetik mind addig, míg meg nem tisztul, mi leginkább a' *spodium* nevü égett csontok által eszközöztetik, és sziruppá nem válik. Ezután következik a' kristalizatio, melly által a' szirup liszteczukorra átváltoztatik, és akkor semmiben sem különbözik a' gyarmati liszteczukortól. Finomítása (raffinerie) szintoly könnyü. Szépségére nézve mindenben hasonlít amához, sőt azt felülmulja, 's ha egy kevéssele parázsabb nem volna, nem könnyen lehetne megkülönböztetni amattól.

Hazánkban is, melly több tekintetnél fogva a' czéklaczkrot Kánahánja lehetne, imitt amott már tétetnek próbák, de mindedig kevés felébresztő sikerrel; mivel részint a' helybeli kör-

nyülmények csekély hasznúvá teszik — mi pedig a' főczél — részint a' vállalkozók nem igen értvén a' dologhoz, a' velebánást eltitkolják, vagy alaptalan hirdetésekkel és hiu nagyításokkal élnek, mi által a' jó ügy nagyon hátráltatik; mint az minap a' bécsi gazdaságbeli folyóirásban czáfolhatatlanul megmutattatott.

A' czéklaczkrot' haszonnal készítésére leginkább három feltétel kívántatik meg: olcsó tüzelés, alkalmas föld és elegendő kéz, mind a' czékla' természetisére, mint a' főzés' siettetésére; mert ennek, ha tökéletes akar lenni, legfeljebb három hónap alatt el kell végeztetnie. Így tehát leginkább Somogy, Verőcze, Pósega és más megyékben, hol tömérdek erdőségekben a' fának nincs becse, a' föld termékeny 's a' népesedés nem csekély, nagy haszonnal fogna üzettetni e' keréséség, melly nemcsak az intézkedőknek, hanem az egész hazának is kiszámíthatlan nyereséget hajtana, mert azon sok milliő, melly most a' nádezukorért a' külföldre folyik, honunkban maradna, az ipar és a' bel emésztés nevednék, a' pénz gyorsabb kerengésbe jönne, a' mezei gazdaság pedig és marhatenyésztés a' czékla-törkölyön igen előmozdíthatnék.

E' tárgyról, névszerint a' czukor' finomításáról, még több alkalommal értekezendünk.

A' k u r d o k.

Xenophon görög történetiró sokat beszélt 2200 esztendő előtt egy számos, vad, harczos, barbarus, szabad, semmi fejedelmet nem ismerő hegylakó népről Középsásiában, *kurduchoi*-nak nevezvén azt. Ezen kurduchoi a' mi mostani kurdjaink, 's országjok Kurdisztánnak nevezte-tik. Mint a' görög író leirta volt ezen népet, úgy maradt az mind e' mai napig a' sok századoknak oly számtalan változásai alatt is. Az országnak hossza 40, szélessége ugyan annyi mértföld, és így valami 1600 koczka mértföldet foglal. Éjszak felől Örményországgal, keletről a' perzsa sikságokkal, Irák és Aberbijannal, délről Bagdad' határaival szomszédos, nyugot felől pedig a' Tigris mossa. Magas tartományt képez, minden irányban alacsony hegyekből állván, mellyeket torkulatok és tár völgyek válto-

gatnak. A' völgyekben déli hőség uralkodik, a' hegyeken mérsékeltbb klima, a' kevés, igen magas helyek egyiránt osztoznak a' esikorgó hidegben minden ásiái magas hegyekkel. Földmivélés igen kevés kezét foglalatoskodtat az éjszaki részen. A' hegyek egy kis kénkövet és timsót adnak silány kereskedésre. Déli részein gabona, rizs, pamut, dohány, méz, viasz, manna és gubics, mellyekkel Smyrna kereskedik, nem csekély kiviteli czikkeket tesznek. Baromtenyésztés legfőbb foglalatosság. Konstantinápolyba 1,500,000 kecske és juh hajtatik esztendőnként, a' hajtsárok 16 — 18 hónapot huzván ki az oda- 's visszaútazás' viszontagságai közt. Kermansak fővárosa az országnak, 30,000 lakossal, és Perzsiának van alája vetve.

A' lakosok muhamedánok, de sem nem török sem nem perzsa felekezettbeliek. Töbnyire vándorlók, szabadok, harcckedvelők, gyakorlottak, igen jó lovaglók és nyilazók. Igazi patriarchalis vendégszeretők, de a' mellett feletébb kedvelik a' lopást, a' haramiaságot pedig úgy tekintik, mint legillőbb leventai gyakorlatát egy szabad népnek. Királyt és fejedelmet nem ismernek, sem valamely közös főnek nem engedelmeskednek. Törzsök szerint választják sheikjaikat, és nem sokat gondolnak vele, megerősíti-e azokat hivataljaikban a' konstantinápolyi szultán 's perzsiái schach, vagy nem. Számtalan ragadozásaik miatt a' szomszéd perzsák', oroszok' és törökök' tartományaiban gyakran mindenik által, noha nagy bajjal, üldöztetnek, 's részenként nagyon megszorogtattnak. Vitéz lovagcsoportjaik ma perzsa zsoldot vesznek, és holnap ismét a' törökökkel fizetetik magokat, ma orosz zászló alatt harcolnak, holnap ugyanazok ellen. Valami csekély adót fizetnek hol egyiknek hol másiknak ezen három fő hatalmasságok közül, a' nélkül, hogy akármellyiknek elismernék tulajdonképen felsőbbségét. A' kurd talán nem is tudja, hogy szeretett Kurdisztánjának egy része ma is egy perzsa tartománynak nevével viseli.

Törzsök fejeik' igazgatása igen szelid; vig kedvel és ragaszkodással engedelmeskednek nekik. Életmódjuk nagyon szigorú, de vidámabb és nem oly komoly mint a' többi napkeletieké. Az erővel teljes, izmos, alacsony alakok minden vonásaikban eredeti vadság', tüzes véralkat'

és leselkedő csalárdság' bélyegét viselik. Nézeteik némelly kötelességek és viszonyok felől gyakran egészen különös sajátságúak. *Sir John Malcolm* azt beszéli, hogy ottani utaztában 1810. hallá Zaga faluban, hogy azelőtt egy ifju kurd agyon ütötte apját. Kérdém, ugymond, vezető tisztemet, mi fog a' gyilkossal történni, 's el fog-e nem sokára vesztetni? Nem gondolnám, felelé az, hogy a' sheik halálra ítelné vagy vért kívánna a' vérért, mert a' bűnnek és büntetésnek egyenlőnek kell lennie; itt pedig, hol lenne az egyenlőség? nem több e a' fiatal erős ember az országnak, mint apja, az erőtlen öreg?

A' mily egyszerűn él a' közönséges kurd, sheikjeik közül sokan, kivált a' kik városban élnek, szerfelett kedvelik a' fényüzeést, pompát és ragyogást. *Keppel, Buckingham, Malcolm* angolok szembetünő példákat beszélnek ezekről perzsiái utazásaikban. Leghatalmasabb ezen sheikek között az Ardelani waly (fejedelem) perzsiái Kurdistánban. Ez Sennában lakozik, 's úgy látszik, nemzetségének vitézségét, lovainak derékségét is arra használja, hogy néha a' perzsa sikságokat meglátogassa 's ott az adót kamatjával együtt megvegye, mellyet a' schachnak fizetni kénytelen. A' kívülről beható mivelttség látszólag fogyasztja apródonként ezen országból a' régi patriarchalismust, 's mind inkább a' durva és vad feudalizmus tartományává teszi.

A' kurdok' öltözete igen szokatlan és festői. A' tarka 's eleven színek a' pamut, bársony és selyem turbánon, bő köpenyegen, bugyogón, rövid mellényeken, a' tündöklő fegyver' különösségével gyakran valóban festői kontrasztot képeznek. Az ifjak iszonyu bajuszokat hordanak, de arcszakálaikat leborotválják. Az öregek egészen meghagyják szakálaikat, 's az által is tiszteletes patriarchalis külsőt kapnak, jogaikat rendesen elég szorosan is fentartván. Szelidebbek és hajlékonyabbak a' kevés lapályok' és völgyek' lakosai, vadabbak és ragadozóbbak a' hegyi nemzetségek. A' legmerészebbek 's rémületesebbek mindezen haramia csapatok közt az ugynevezett Yezidi-k, kik hegyüregekben élnek, a' gyilkolást és ragadozást teszik egyetlen dolgukká, egy Istenről keveset tudnak, de az ördögöt imádják.

Selmeczbánya.

Hurdok

A' muszka szomszédság talán ezen nemzetségekre is gyakorlandja jótékony befolyását, 's lépcsőnként legalább közelebb hozandja a' culturához.

Ezen barbarusok közt 1400 esztendő óta nagy számu nestoriani keresztények laknak, kiknek Sennahban egy kis templomuk van. Ezeket úgy látszik több sheikiek pártolják, 's némelly tekintetben oly viszonyal állanak az ország' uraihoz, mint a' zsidók Lengyelországban a' nemességhez.

Heves fájdalmak' elűzése mágnessel.

Nem régiben több nevezetes próbát tett *Elliotson* professor a' sz. Tamás' kórházában, infájdalmaknak érczmágnessel megszüntetésében. Egy betegnek régóta nagy fájdalmai voltak közép ujjában, mellyeket semmi orvosság nem csillapíthatott, de midőn most a' mágnes használatba vétetett, minden fájdalom úgy eltűnt, mint ha elvárásolták volna.

Ez a' jótékony eszköz hasonlít egy patkóhoz, legnagyobb átmérője tiz, a' legkisebbik pedig öt hüvelyk. Áll öt érczlapból, a' legnagyobb közepen lévén; az egészet erős szegély (beszegés) veszi körül.

Az említett esetben a' mágnes' éjszaki gönczöle ötször hatszor lágyan végig húzogatatott a' szenvedő ujj' oldalán és felületén, 's a' közép izre tartatott. Azon pillantatban oly tökéletesen elmúlt a' fájdalom, hogy a' beteg minden nehézség nélkül ropogtathatta ujját, noha kévéssel az operatio előtt kezét sem mozdíthatta.

Különös megjegyzésre méltó itt az a' körülmény, hogy ezen eszköz a' fájdalmat egész előbbeni állapotjába visszahozhatja. Midőn ugyan is déli gönczöle fordítatott a' beteg' ujjára, már a' harmadik huzás ajakába haraptatá a' beteget, 's bezáratá vele szeméit, oly nagy vala a' fájdalom, melly ez által ismét feltámasztatott. Nehány húzással még több tétetvén, állat akarolja ellen melyére nyomta a' beteg, 's arczvonásai kiállhatatlan fájdalmat mutattak. Az orvos néhány perczig tartá ezen fájdalmat, aztután pedig szinte oly hamar elenyésztté, meghuzogatván néhányszor a' szenvedő ujjat az éjszaki gönczöllel.

Ugyanazon kórházban kilencz esztendő óta kinlódott egy asszony állkapczájában vonagló fájdalmakkal. Hasonló módon ez is meggyógyitott. Midőn az orvos belépett hozzá, épen legnagyobb kínban szenvedett az asszony; 's az éjszaki gönczöllel meghuzogatván beteg részét, azon pillantatban elmúlt a' fájdalom; a' déli gönczöllel pedig ismét előidézté azt. *Elliotson* azt állítja, hogy a' déli gönczöllel folytatván a' huzogatás, örjültéig lehet a' fájdalmat nagyobbítani. Az éjszaki gönczölnek egyetlen egy huzásával egy másik asszony fogfájástól szabadítatott meg, mellyben már három hónap óta szenvedett, 's attól fogva nem ércz többé fájdalmat.

Mint teszik Hollandban szorgalmatossá a' restet.

A' hollandi fenytő 's jobbitó intézetben, Amsterdamban, az ugynevezett ráspolyozó házban, igen czélirányos módját találták fel azon rest emberek' szorgalmatosokká tételének, kik semmiképen nem akarnak dolgoosságra szokni. Egy elzárt, vizhathatlan kuthoz hasonló börtönbe záratván ugyan is a' rab, szünetlenül eresztetik befelé a' viz, mennyit egy munkás ember kihányhat. Ide hozatván a' rab, lapát adatik kezébe, 's a' esőbül kihuzatik a' csap, hogy a' viz szakadatlanul folyjon. Ekkor aztán rajta! hányjad, rest ember, vagy fulj meg! — Az élni szeretés csudát tesz, és még soha sem volt rá példa, hogy a' restség felülmulta volna az életkedvelést.

Az evés utáni mozgás.

Még nincsen bizonyosan megállapítva, hogy evés után a' mozgás vagy a' nyugalom segíti-e elő az emésztést? *Harwood*' próbái két vadász kutyán azt mutatják, hogy az evés utáni heves mozgás késlelteti az emésztést, ha egészen nem hátráltatja is. *Thatrah*' későbbi próbái azonban meg nem egyeznek amazéival. 1) Egy éhes kutyának hat lat ededel adatott (hus és kenyér

egyenlő mennyiségben). Evés után három óráig járattatott az állat, azután megöletett. A' gyomorban egy lattal kevesebb eledel találtatott mint mennyit a' kutya megevett volt, noha gyomornedvel az is át vala hatva; de a' nagyobb részen kevés változás látszott. 2) Egy más kutyának épen annyi adatott enni, és nyugalomban hagyatott. Három óra mulva megvizsgálatván gyomra, csak anyi változás találtatott benne, mint az elsőnél. 3) Az elsőhöz hasonló próbánál négy óráig járattatott a' kutya evés után. Gyomrának tartalma két lattal nyomott kevesebbet mint az eledel volt; 's egészen áthata a' gyomornedv mindent; sőt a' kenyér már egészen elmállott. 4) Hasonló próbánál négy óráig tartatott egy nagy erős kutya nyugalomban. A' gyomor tartalma alig nyomott másfél latot, 's az emésztés egészen véghez ment. Ha ezen állat sokkal nagyobb és erősebb nem lett volna, mint az előbbieket, a' két utolsó próba közelebb fogott egymáshoz állani. A' dolgozó emberek' közönséges szokása, kik evés után mindjárt dologra mennek, gyámolítja az ezen próbákból eredő következtetéseket. Ha az emésztésnek a' test' nyugalomára szüksége volna, a' munkások' ebédlése 5 — 6 óráig maradna a' gyomorban 's emésztési bajokat okozna. Ezt nem szükséges tovább világosíttatni. De meg kell jegyezni, hogy a' következtetés csak ép organumokra értetik, mert ha azok erőtlenekek, vagy az eledel szerfeletti mennyiségben vétetett, nyugalom kívántatik az emésztésre. Azért tanácsos a' gyenge gyomru embernek, hogy evés után egy vagy két óráig nyugodtan legyen, semmit egyebet nem csinálván, mint beszélgetvén vagy könnyű olvasással mulatván. Testi vagy lelki erőködés elvennie az organumok' munkásságát, mely az emésztésre szükséges.

Szükséges elővigyázat virágszaglásnál és gyümölcssevésnél.

A' virágszagolásnál azért kell elővigyázónak lenni, mivel annak kelyhében gyakran találkoznak bogárkák, melyek könnyen az orrba szivathatnak. Egy valakinek évekig volt kiáll-

hatatlan fejfájása e' miatt; homloküregében mindig oly mozgást érzett, mint ha valami lett volna benne; gyakran a' görcs is kinlatá, a' nélkül, hogy eredetének okát kitalálták volna. Panaszait csak rossz kedvüségé' következtésének tulajdoníták, míg egyszer erős prüszentés közben egy fénybogár jött ki tőle, melyet hihetőleg virágszagláskor szivott be. Ezen bogár (*scolopendra electrica*) a' setétben fényt terjeszt, még pedig oly erőset, hogy nem csak a' hely, hová tétetik, hanem az ujj is, mellyel megfogatik vagy dörzsöltetik, egy ideig világít utána. Igen kicsinyre képes magát összehuzni, és sok lábaival, mellyek idővel még szaporodnak, elég nagy mozgást okozhat a' homlok' üregében. Igen okosan teszi tehát az ember, ha a' virágot, mi előtt megszagolná, egy kevesse megrázza, vagy valamihez ütögeti. Épen oly szükséges, földiepret, szamóczát és más hasonló gyümölcsöt evés előtt megmosni; mert valaki már kétszer megmosta a' földi epret, midőn egy kis, eleven, fekete zsuzsokot lelt benne, mely talán egyik eperben elbujva volt, 's a' víz által üzetett ki rejtékéből. Micsoda kárt tehetnek ezen bogárkák kis orrukkal, elgondolhatni annak erejéből, mely iránylag vétetvén, sokkal felülmulja az elefántét. Ha az elefant' 6 — 7 lábnyi orrmányában az az erő lenne, mely a' zsuzsokéban, a' legnagyobb tölgyeket szalmaszálakként tördelhetné le: mert ezen bogárnak csak lárvája is átfurja a' magyaróhaját. Hogy a' földi eperben igen sok féreg tartózkodik, mindenki tudhatja öntapasztalásából is. Az áfonyabogyó' szedésénél is vigyázni kell, hogy az fel ne cseréltessek a' pinczebogárral, és le ne nyelessek, mert ez oly tulajdonsággal bír, hogy fenyegető veszélynél sima golyóvá huzódik össze, 's fekete kék színe miatt annál könnyebben felszerélthetik az áfonyával, mivel annak bokrában szeret tartózkodni. Bizonyos esetben többször megmosott ribiszke tétetett asztalra: ki gondolhatta volna itt a' legkisebb veszélyt is; meglátott egyik vendég valamit mozogni benne, 's midőn szorosabban vizsgálá, több apró csigát talála házacskáikkal, mellyek nem voltak nagyobbak egy kis tő' gombjánál. Mily romlást okozhatnak ezen állatocskák, kivált nagy tenészsésük miatt, megmutatá egy kis fiu' példája egy Rajna melletti városban, ki több esztendeig

kinlódott, míg végre több eleven 's életlen csigát eresztvén el magától, meggyógyulhatott. Mutatja ezen példa egyszer'smind, hogy a' csiga sokáig élélhet az ember testében, sőt nevedhetnek is abban, a' legérzékenyebb fájdalokat okozván. Ezen tekintetben még a' miveltebbek is kevés figyelemmel szoktak lenni. Gyakran nem tudja az ember' miért panaszkodik a' szegény gyermek fájdalokról; szülék és nevelők gyakran megkímélhetnék ezektől, ha a' nekik nyújtott gyümölcsöt előbb gondosan megvizsgálják, vagy ha csak olyan okosok volnának is, mint némelly anyamajmok, melyek körmére ütnek a' kis majomnak, ha valamihez nyul, mi éretlen vagy ártalmas.

Eröködés a' táncznál.

A' vérkeringés mintegy alapja 's első feltétele az életnek. A' sziv, mint középpontja a' vérkeringésnek, szünetlenül mozog, kiterjeszkedvén 's összehúzódván (egy óra alatt 4000-szer) 's a' vért 30,000 fontnyi erővel hajtja az erekbe. A' vér fél óránegyed alatt (5—7 perc) 150 lábnyi utat tesz a' testben; ha hasonló gyorsasággal minden ide- 's tovacsavargás nélkül folyhatna, alig kellene egy perc ezen utja' megtevésére. Egy fiatal leány' életere testi 's lelki nyugodalomban 80-szor üt egy perc alatt, szilaj kerengő táncznál 160-szor, és így még egyszer annyiszor. Minthogy egy olyan tánczosnának valami 700 lat vér van testében, 's minden érlüktetéskor 4 lat vér löketik ki szivéből, csak nem az egész vérmennyiség körüljár egy perc alatt a' testben oly felingerlett állapotban, holott nyugodalomban csak két perc alatt történik ez. A' vér tehát élénk mozgás' esetében még egyszer annyi utat tesz, t. i. mintegy 106 lábnyit; nyugodt állapotban csak 53 lábnyit folyván. Mérsékelt vérkeringéshez 24 óra alatt 16 millio mázszerű szükséges a' szivnek. Ha 12 milliot veszünk egy napra, egy bál éjszakán egyetlen egy órára már 100 millio font erő kíván egy tánczosné' szive, mikor nyugodalmas mozgásban csak 50 millio fontot kívánna egy órára. Mily ártalmas lehet hát a' heves tánc a' leányokra nézve! Kívánatos volna, hogy a'

fiatal tánczosnék, mind a' táncz' nemének válsztásában, mind annak hosszas folytatásában vigyázóbbak lennének; 's általában a' flatalság gondolóra venné a' melegség' rendkívüli nevedését, a' vér' kétszerezett gyorsaságu keringésénél, 's felhagyna a' könnyelműséggel, melylyel oly figyelmetlen szokott lenni felingerlett állapotjára, hogy heves italokkal még nagyítja hevültségét, vagy hivesítőkkal hirtelen csillapítja; léghuzamra épen nem ügyelvén, annyival kevésbé légváltoztatásra, elhagyván táncz után a' teremet. Csuda-e aztán, ha ily sok veszedelemnél gyakran egész életi betegséget sőt halált is okoz magának a' szerencsétlen szenvedélyü.

Ki van számítva, hogy egy dáma egy bál éjszakán a' most szokásban lévő tánczoknál, ha mindeniket járja, lépések után mérve, négy mértföldnyi utat tesz. Gondolja el az olvasó, mily gyengéd lény, milyen szoros cipőben, milyen vaspánczelnemű füzénybe sajtolva, 's rendesen lábujj hegyen ugrándozva, teszi azon nagy utat, 's vallja meg, hiszi-e tovább is, hogy van lehetetlenség? Ha egy olyan dáma, a' legkényelmesebb öltözetben, a' legtisztább levegőben, a' legjobb uton, a' legszebb, legregényesebb vidéken nyári napokban tizennégy óra alatt kényetnék négy mértföldnyi utat tenni, valóban azt gondolná, halálát kívánják; maga sem képzelvén mit képes egy bálban kiállani. Már féluton bizonyosan elbágyadna. — Lehet-e megütközni, ha mind ezeket figyelembe vesszük, hogy a' mostani tánczkedvellő leányok közt oly ritkán láthatni egy ép 's egészséges lényt?

N a p l ó.

September' 27-kén 1273 *Habsburgi Rudolf* német királynak választatik, 's october' 3-kán Aachenben megkoronáztatik. A' habsburgi (*Schabichtsburg*) vár, mely az *Aar* folyó' jobbik partján a' straszburgi püspök *Werner* által a' 11-dik században meredek szirtek' közepén építettett, *Rudolf* királyá emeltetése után még 150 esztendeig az Ausztriai Ház' birtokán maradt; de miután *Fridrik* herczeg

XXIII János pápa iránti vonzódása miatt birtokának nagy részét elvesztette, a' habsburgi vár Bern cantonhoz (megyéhez) csatoltatott. Omladékaikat még most is látni a' *Wülpers* hegyen.

September' 28-kán 1322 a' szép *Fridrik* ausztriai főherczeg a' *mühldorfi* ütközetben elfogatik, leginkább a' bajor fővezér *Schweppermann* azon esele által, hogy a' nórimbergai várgróf' *Fridrik*' seregét ausztriai színekbe öltöztetvén, a' főherczegre, ki *Leopold* testvérét az óhajtott segítséggel vélte benne, hátulról küldette. A' főherczeg *Rindsmaul* lovag által keményen szóritatván megadá magát a' várgrófnak és *Trauznitz* erős várban illendő fogságban tartatott három évig, melly helyzetés azonban eleven szellemét nagyon elkomorítá. Szakálát és haját megnövesztette 's unalmában nyilakat faragott, mellyekből néhányat most is szemlélhetni.

— 29-kén 490 K. e. *Marathoní* ütközet, mellyben 10,000 athenai 's 1000 szövetséges plataei görög, *Miltiades*' *Themistocles* és *Aristides*' vezérlete alatt, *Darius*nak százezerekből álló hadát visszaverik. A' perzsák 6400, az athéniek 192 embert veszettek. *Miltiades* maga megsebesítettett. — 1632 született a' híres angol filozofus *Locke*; leghiresb munkája: „Próbatétel az emberi elméről“ mellyen 9 esztendeig dolgozott. Többi munkáiból leginkább *J. J. Rousseau* szedte ki nézeteit.

— 30-kán 1790 II *Leopold* királyunk, miután *Toscanát* 25 évig bölcs kormánya által boldogította, német császárnak választatik.

October' 1-jén 331 K. e. Nagy *Sándor* az *arbelai* ütközet által véget vet a' perzsa monarchiának. — 1795 sz. *leoi* töm-

lőczben meghal a' gr. *Cagliostro* név alatt ismeretes *Balsamo* József, ki Európának minden országait bekóborolván, részint chemiai keverékei, részint más vakításai, részint pedig felesége' csábításai által nevezetes summákat nyere. Mindenütt finomul tudott esalni, 's mindig oly szerencsés volt, hogy míg itt ott némelly kijátszottnak szemei felnyilván, a' vigyázó fel-sőség majd majd lerántá álarczát a' esavargónak, idejében megmenté magát elszökés által. A' bölcsék' köve feltalálása, egy drága éltető víz és más ilyenmü bűbajos mesterségek valának csalárdságainak fő tárgyai. Gyógyszerei között nagy szerepet játszott a' szépítő víz, mellyel *Cagliostro* az öreg dámákat hitegeté, hogy általa kellemetlen ránczaiktól megszabadulnak. Egy régi 's állítólag *Enoch* és *Illyés* által alapított egyiptomi szerzetet ismét fel akart állítani; nagy *Kophta* név alatt a' jövendő' titkait magyarázgatván és a' betegeteket ingyen gyógyítván, sok barátokat 's előmozdítókat szerzett magának. Párisban ama' híres nyakbéli ékesség' perébe keveredvén, Londonba szökött, onnan pedig Rómába ment, hol a' szabad kömiveskedéssel foglalatzkodott, de felfedeztetvén, az angyalvárba vitetett, 's egy pápai végzés által mint szabad kömives, főeretnek 's a' vallásra nézve fellette ártalmas ember, holtiglani fogságra ítéltetett.

October' 2-kán 1187 *Szaladin* elfoglalja Jerusalemet.

— 3-kán 1823 Felséges *Urunk I Sándor* császárral összejön *Csernoviczban*.

POZSONYBAN.

Ifj. Schmid Antal' betűjivel és költségen.